

ցէք, ապստամբ երկիրն զարկէք: Ետքը Ինամա Սփարա զօրքով գնաց Ձէթրաթէխմաի հետ պատերազմ ըրաւ: Որմիզդ ինձ օգնեց, Որմիզդի օգնութեամբ իմ զօրքս կոտորեց ապստամբ զօրքը և Ձէթրաթէխման բռնելով իմ առջևս բերին, և անոր ականջներն ու քիթը կտրեցի և զան իմ արքունիքս բերի, անոր վիզը շղթայ դրի, բոլոր երկիրն զան տեսաւ և ետքը զան էրպէրա քաղաքին մէջ կախաղանէ կախեցի:

ԺԵ. Դարեհ թագաւորն կրսէ — Այս գործը Մարաստանին մէջ ըրի:

ԺԶ. Դարեհ թագաւորն կրսէ — Փարսըվա և Վէրկանա (Հիրքանիա) ինձ դէմ ապստամբեցան. Բէրավարէթշէի կողմն անցան, Փարսըվաի զօրքն ապստամբեցաւ Վէշտասպակն, որ իմ հայրս էր. ետքը Վէշտասպա իրեն հնազանդ եղող զօրքով Վէսփավշտեաի, Փարսըվաի քաղաքներէն մէկիդ մէջ ապստամբներուն հետ պատերազմեց. Որմիզդ անոր օգնեց. Որմիզդի օգնութեամբ Վէշտասպա ապստամբ զօրքը բոլորովին կոտորեց. Վէնախթաի քսաներկորդ օրն էր որ այս պատերազմն եղաւ: (ԿԶ-Բ-Ն-ԳԼ):

Թաւրիշ:

Ն. ԳՕՐՕՑԵԱՆ:

ՀԱՆԱՊԱՐ ՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ Ի ՆԱՀԱՆԳՆ ԿԱՐՈՒՑ:

(«ԱՐԱՐԱՏ», յունիս):

Կարողիկոսարան Արգինայի. Տարօնեցւոյն վերոյգրեալ հատուածն և Մատթէոսի ուրիշ մի հատուածն *) զոր Վահան Կաթողիկոսի ընտրութեան մասին կը յիշէ, կը հաւաստեն մեզ, թէ Ժ. դարու սկիզբներում կամ գոնէ կէսումն Հայոց Կաթողիկոսարանը փոխադրուած էր յԱրգինայ, որոյ մասին մինչև մեր օրերն պատմական գրուածքներու մէջ շատերն շամշեան պատմութեանն հետեւելով կը սխալին. զոր օրինակ Սալանթեանն իւր համառօտ պատմութեան ցուցակին մէջ այսպէս կը յիշէ:

«Աթոռն Կաթողիկոսական (յամին 924) փոխադրի ի Դունայ ի Վասպուրական, ուր և մնայ զամս 70. Բայնինքն ցամն 994, Բայց մենք վերոյ գրեալ պատմական հատուածներով կը տեսնեմք որ Կաթողիկոսարանն յԱրգինայ փոխադրուած էր արդէն գոնէ Անանիա Կաթողիկոսի վերջին օրերումն, որոյ մահն ու թաղումն այն տեղ կը ցուցնէ Տարօնեցին, և Վահանայ ընտրութիւնն ու յաջորդութիւնն այնտեղ լինել կը հաստատէ Ուռհայեցին, Իսկ Սալանթեան ինքն իսկ Անանիայի Կաթողիկոսութիւնը կը դնէ 943—963 թուականներն: Ապա ուրեմն սխալ կը լինի այն յօդուածն, որ կասէ թէ 924ին փոխադրեցաւ աթոռն ի Վասպուրական. և

(*) «Արգի» ի յայտ մտի (Նիկ) նստու յաթոռ հայրապետութեան Հայոց տէր Վահան ի մեծն Արգինայ, հրամանաւ Անանիայի, Տովհանիսի եւ Աշոտայ Հայոց Թագաւորացն: Մատթ. Ի:

այս ինչպէս կերեւի կը հետեցնեն Չամչեան և ուրիշներն Յովհաննէս պատմաբան Վաթուղիկոսի ի Վասպուրական անցնելէն, կամ Անանիայի Վարդայ վանահայրն լինելէն: Այս սխալն ուղղած կը համարեմք, Յովհաննէս պատմաբան Վաթուղիկոսի թափառականութենէն սկսած մինչև Պետրոս Ա. Վաթուղիկոսն ի Շիրակ այսինքն Արդինայ գիւղաքաղաքը փոխադրուած համարելով Հայոց Վաթուղիկոսարանն: Որովհետև Յովհաննէս Զ. Վաթուղիկոսն իր պատմութեան մէջ կաւանդէ թէ Հայոց 332 թուին¹⁾ (883) ինքն աստանդական կը թափառէր երբեմն յԱյրից վանքն, երբեմն ի Սեան, երբեմն ի Բւրական, և վերջապէս ի Շիրակ ի Բագարան արքունի պալատն կապաւինէր: Եւ Վաթուղիկոսունք յաջորդեցին իրարու Արդինայում, մինչև Բագրատունեաց իշխանութեան անկումն, որ ժամանակ Պետրոս Ա. փոխադրեց ամոռն յունական բռնութենէն ստիպեալ ի Ծամնդաւ: և քանի մի տարի ետքն անցաւ ի Սեբաստիա ուր վախճանեցաւ իսկ:

Եխուրեան գեռ. Հայոց պատմիչներու գրուածքին նայելով, Ախուրեան գետն Անի և Բագարան քաղաքներէն անցնելով կը խառնուի Երասխին. այս գետն Արփայ — լայ կը կոչուի Տաճկաց տիրապետութենէն ի վեր: Այս գետն Մեծ Շիրակ կոչուած (այժմ Շեօրեկի) գիւղին մօտ փրփիլի և Ողուզում գիւղերու սահմաններու մէջն երկուքի կը բաժնուի. որոց արեւմտեան կողմին, որոյ գլուխն Վարսէն սկսած կը գայ միշտ Շիրակայ և Չարիշատ գաւառներն իրարմէ բաժնելով, և այժմ կարս — Ուռի կը կոչուի ի հարկէ տաճկաց տիրապետութենէն սկսած. և այսպէս կը կոչուի այն պատճառաւ, ըստ որում Վարս քաղաքէն կանցնի միջնաբերդը շրջապատելով (արեւմտեան և հիւսիսային կողմերէն). իսկ արեւելեան կողմինն միւսնոյն Երասխին խառնուած բերանին անունով Արփայ — լայ կը կոչուի մինչև ցայսօր տեղացիներէն²⁾. որոյ գլուխն կսկսի Չըլտըրի լճէն և կը գայ կանցնի Աղէքսանդրապոլի բերդի տակէն. զոր այժմու Հայերէն ոմանք իրենց գրուածոց մէջ Ախուրեան կանուանեն,³⁾ և ոմանք Գարեգետ⁴⁾ բայց Տարօնեցւոյն գրուածքին նայելով, բուն Ախուրեան գետն է, Վարս քաղաքէն անցնողն և

1 Յովհաննէս Վաթուղիկոսի. Տարօնեցւոյն եւ Ուռհայեցւոյն դրած թուականներն իրարմէ կը զանազանին 3—10 տարիներով. որոց բնագիւղները բաղդատելու միջոցն այսօր կը պակասի մեզ:

2 Գետերու բերանն ինչոր կոչուի, այնպէս կը կոչուի ամենահեռաւոր գլուխն այն գետոյն. Արփայ — լայ կոչուած գետոյն տւելի երկայն ճիւղ եւ միծ մասն Վարս քաղաքէն անցնողն է. բայց այժմ Արփայ — լայ կը կոչուի Աղէքսանդրապոլի մօտէն անցնող ճիւղն, որ դարձեալ Շիրակ գիւղի մօտ Ախուրեանին կը խառնուի. եւ այս սխալ անուանումն ինչպէս կերեւի 1828 պատերազմէն վերջն Ռուսաց եւ Օսմանցւոց մէջ պատահած սահմանաց որոշուած ժամանակն այսպէս կոչուած է այս մասն, որ բուն սահմանադիմն էր մինչեւ այս վերջին 1877 թուի պատերազմը:

3 Չիլնալով որոշել բուն Ախուրեանն:

4 Այժմու Արփայ — լայ անուան իբրեւ թարգմանութիւն կը գործածեն ի հարկէ. բայց Ախուրեան գետին Արփայ — լայ կոչումն արաբական բառերով կատուաբանի:

միւս Շիրակայ գետերն նորա օժանդակներն են. ըստ որում Տարօնեցին կը գրէ թէ Արզինայ գիւղաքաղաքն Ախուրեան գետի եզերքումն է շինուած. և այս Արզինայն իրօք Պարսէն եկող ջրոյն եզերքումն է. և ոչ Աղէքսանդրապօլի մօտէն անցնող Ճիւղի եզերքումն:

Ախուրեան գետի մի յատկութիւնը. Ախուրեան գետն որչափ տեղ որ կը պտտի Շիրակայ դաշտին մէջ, իւր ընթացքն ամբողջ քարաժայռերու մէջ է. այնպէս որ տեսնողներն շատ անգամ կը կարծեն թէ յատուկ մարդկային ձեռքեր փորած են այն ժայռերն ու գետոյն անփոփոխ սահման մի տուել. Մանաւանդ Պարս քաղաքին մէջի ընթացքն ու միջնաբերդին բարձրաւանդակի երկայնութեամբ սարին միջէն ուղիղ գծով ժայռն կտրել անցնելն բոլորովին մարդկային մտաց հնարք կարելի է համարել. այսպէս է և Զարիշատի սահմանէն անցած տեղն, և Փալտրուանի ետէն, և Պալլարի սահմաններէն սկսած մինչև Հոռոմոսի վանքի թերակղզեակի շրջապատելն, ու Անի քաղաքի երկու կողմն և բերդի երեք կողմերն արած պտոյտը մինչ ի Բագարան, այնպիսի հաւասար լայնութեամբ իջեցուցած է իւր ընթացքը ժայռի մէջ, որ եթէ մարդիկ յատուկ բանային այն ճանապարհն, այնչափ միայն պիտի կատարէին. Արդարեւ կան ուրիշ գետեր որ քարաժայռերը մաշելով իրենց ճանապարհ յօրինած են և կը գնան, բայց նոքա լեռներու մէջ միայն այս դիրքն ունին. և դաշտերու մէջ շատ անգամ հասարակաց մշակած արտերը կը քանդեն կը տանին. ինչպէս Երասխ Բասենի սարերուն մէջ ժայռերէն կանցնի, իսկ դաշտավայր տեղերում մինչև երկու վերստաշափ լայն տարածութիւններ ունի քարերով ու խճերով ծածկած, և միշտ մշակութեան արտերն քանդած:

Ախուրեանի այս մասնաւոր յատկութիւնն Շիրակայ դաշտին մէջ, մի խորհուրդ կը ծագեցնէ մեզ. Թէ Շիրակայ հողն արգաւանդ էր ի հնուց և բազմաբեր, այս յայտնի է մեզ Մարիրասայ վիպագրութենէն. նոյնպէս և Շարայ այս դաշտին տէրն կարի շատակեր, ի հարկէ սորա սերունդն ևս նոյն շատակերութիւնն իրրեւ հայրենի յատկութիւն անընդհատ ունեցան իրենց աճելութեանն հետ. և այս սերնդեան աճելուն բաւական պիտի չգար Շիրակայ բազմաբերութիւնն. վասնորոյ և Շիրակայ նախնիքն ամենայն խնամով զգուշացել են որ իրենց կերակրող հողոյն և ոչ մի փոքր մասն չկորսնցնեն. նոյնպէս ուշադրութիւն դարձուցած են որ կարելի եղածին չափ աշխատին և աւելի արդիւնք վերցնեն իրենց համբաւաւոր ամբարներն լեցնելու. Շիրակայ նախնի նահապետաց կամ Շարայի սերնդեան տանու-

Արպատայայ. այսինքն լորս գետեր. եւ արդարեւ Շիրակայ դաշտին մէջ չորս գետակներ կը միանան իրարու եւ Արփայ—Ջայն այն է Ախուրեանը կը կազմեն, որ Երասխին կը խառնուի. Չըղբրի եւ Շիրակայ բնակիչներէն ոմանք եւս աւանդութեամբ կտան թէ այս գետն երբեմն գարիով լիքը վտղած լինելուն կը կոչուի Արփայ—Ջայ. այսինքն Գարիի գետ. բայց այս աւանդութիւնն յարմարեցուցած կերելի տւելի քան թէ ճշմարիտ:

տերանց այս մասնաւոր ուշադրութիւնը կերեւի Ախուրեանի ընթացքին վերայ բոլորովին Շիրակայ դաշտում. և այս ուշադրութիւնն եղած է, որ գետը միշտ քարաժայռերու վերայէն անցնեն, և ոչ մշակելի հողերէն, որպէս զի չպակասի իրենց արտերն, կամ աւելնայ որչափ որ հնարաւոր է. նախնեաց այս ուշադրութիւնը որ միշտ առաջքն առել է գետոյն, և չէ թողել բնաւ որ անցնի սերմանելի երկրէն, հազարաւոր տարիներէ ետքն այնպիսի ընթացք տուած է գետոյն, որ այլ ևս չէ կարող զիպուածով իմն արտեր քանդել, և դաշտն աւերել. Այս մի և նոյն ուշադրութիւնն ունենալ հարկաւոր է և այժմ այն երկրագործ տանուտերանց, որոց արտերն ընդհանրապէս գետեզերքում կը գտնուին. Աշխատասէր ժողովրդոց աշխատութիւնն կերեւի և երկրի ճանապարհներէն, գետերէն և ջրանցքներէն. Հայ երկրագործներն կաշխատին տեղ տեղ նոր առուններ հանել գետերէն, որպէս զի մշակեն անջրդի և խոպան երկիրներ. բայց միևնոյն ժամանակ առանց ուշադրութեան թողուած են գետեզերքներում և գետափներում*) գտնուած արտերն, որք երբեմն գետոց հոսանքին զոհուելով կը գան գետի բերաններում կղզիներ ձևացնելու, կամ բոլորովին ծովուն յատակն մաղուելու, իրենց հետ տանելով և շատ երկրագործաց քրտիներն ու աշխատանքն, նոյնպէս և շատ անգամ յորդ հեղեղներն կը ծածկեն գետեզերքում գտնուած արտերն, խճրով և աւազակոյտներով, այնպէս որ մանգաղն արտը կերթայ, և հնձոց տեղն աւազի տեղերուն և շեղջերուն կը պատահի:

Գետերու պատճառած այս վնասն աւելի երկրագործաց անհոգութենէն յառաջ կը գայ. քան թէ Աստուծմէ, ինչպէս կը կարծեն ռամիկ իմաստուններն. բստ որում գետերն աւելի օգտակար են քան թէ վնասակար, բայց միայն գիտուն և աշխատասէր բնակչաց համար. իսկ ուր որ բնակիչք անհոգ են և տգիտացած, այնտեղ միշտ վնասակար եղած են գետերն. և ոչ միայն գետերն վնասական կլինին, այլև այգիներն, իսկ եթէ անհոգութեան պատահին, փշաբեր և խոպան կը լինին. վասն զի որչափ որ բնութեան օրէնքն է որ երկիրն ինքն իրեն պտղաբերէ, այնչափ ևս արդարութեան պահանջն է, որ քրտուէրն ու աշխատութիւնն միայն պիտի վայելեն երկրի պտուղներն. Ուրեմն հարկաւոր է այս տեսակ վնասուց առաջքն առնել. և որովհետեւ մեր գիւղական երկրագործաց մէջ աւելի բազմաժամանակեայ են այս տեսակ անհոգութիւններն, հետեւաբար իրենք ինքնին չեն կարող այդ շարեաց առաջքն առնել. այստեղ կը նշանակեմք մի ամենադիւրին կերպ. Որպէս զի գետն իր ափերը չփլցնէ, հարկաւոր է այն ափանց վերայ վայրենի ծառեր տնկել **), որոց արմատներն իրարու հիւսուելով փլշելէ ազատ

* Գետեզերք կատուին այն երկու կողմերն գետոյն որ ջրէն շատ բարձր չեն. իսկ գետափ կատուին այն կողմերն որ ջրէն շատ բարձր են. գետը միշտ կվնասէ գետեզերքներուն քար եւ խիճ լեցնելով. իսկ գետափին կը վնասէ փլցնելով եւ տանելով.

** Ամեն տեսակ անտառային ծառեր կը յարմարին այս սկարագոյլին, իսկ սուելի գերին է ուռենիք ձգել, որք թէ շուտ կաճեն եւ թէ շատ խորաբնու կը հաստանան.

կը պահեն, Այսպէս և գետեղերքներում ջրին անմիջապէս եղերքներն խոշոր քարեր ձգելու է. և քիչ մի ներսէն դարձեալ շարքով ծառեր տնկելու է, մանաւանդ ուռնեխներ, որոց բուններն առհասարակ ճիւղերով լիբ կը լինին, և գետոյն բերած աւաղներուն մէջ հետզհետէ արմատանալով պատուար մի կը դառնան ջրոց յորդութեանն առջև. այնպէս որ հետզհետէ գետն իր ընթացքն միևնոյն տեղում ունենալով կը խորանայ, և այլ ևս արտերն չծածկէր:

Այս հոգացողութիւնն հարկաւոր է մանաւանդ Արարատայ բնակիչներուն, ուր տեղ գետերն ընդհանրապէս դաշտի մեծ մասն ծածկած են խճերով և աւազակոյտներով. որոց երեսն հազիւ թէ մանանիկ և ուրիշ մանր սերմեր կը կանաչին. և այս տեղերն այժմու բնակչաց աչքին իբրև անպիտան անտես մնացած են և խռած կանուանեն, և խիստ սակաւ ումանք աւելի թունդ գինի խմելու բաղձանօք այսպիսի տեղերում այդի տնկել կը ձգտին, եթ դիւրութեամբ ջուր վերցնելու մի ճանապարհ գտնեն:

Անհոգ գիւղականներէն ոմանք կը պատճառեն թէ Արարատայ դաշտում մին Երասխայ ընթացքն անփոփոխ դրութեան մէջ ձգել չէ կարելի և եթէ կարելի լինէր, նախնի դարերումն ևս Արմաւրայ արքունիքն առաջքն առած կը լինէին, և քաղաքը չէր ամայանայր: Արգարե Արմաւրայ շրջանակէն շատ հեռացոյց Երասխն իր ընթացքը, և այս պատճառաւն հայոց արքունիքն փոխադրուեցաւ Երուանդայ և Սանատրիդ որդւոցն օրերով և սորա առաջքն առնել չկարողացան նախնիք, բայց մի^օ թէ կարծելու ենք, որ այն փոփոխութիւնն ևս ինչպէս մեր օրերումն այսպէս միայն անհոգութեան երեսէն լինէր. ոչ. այլ այն ժամանակ թերևս երկրաշարժէն փուլ եկած լեռներ կամ քարափներ ծածկեցին Երասխայ ճանապարհն, և այնպէս յանկարծ փոխեց իւր տեղն, ինչպէս կերեի և Երասխաձորի փլատակներէն, որոց շատ բարձրերէն կանցնի եղեր Երասխ, և փլցնելով տարած է այն մեծատարած քանակութեամբ երկրին հողերն ու քարերն: Արարատայ այժմու բնակչաց անհոգութեան պատճառն ուրիշ բան չէ, բայց միայն իրենց բաւականասիրութիւնը, որով և ամեն տեսակ վայելչութենէ զուրկ մնացած են մինչև ցայսօր, և այս զրկանաց մէջ կը շարունակեն տակաւին իրենց կենցաղն: Բայց այս բաւականասիրութիւնն օտար է բոլորովին այն բաւականասիրութենէն որ մարդկային կենցաղավարութեան մէջ առաքինութիւն համարուած է. իսկ Արարատայ բնակիչ հայոց բաւականասիրութիւնն այն միայն է, որ առ այժմ իրենց ձեռին գտնուած արտօրէից բերքն իբրև հաց կը բաւականանայ մի տարի, և այս պատճառաւն է որ խրաքանչիւր երկրագործ իւր տան բաւականութեան չափով միայն կը սերմանէ, չնայելով որ միջոց ունի ինքն այլ ևս սերմանելու, և ամբարելու. մինչդեռ խիստ շատերն միայն հաց ունին իբրև կերակուր և ոչ այլ ինչ. սորա պատճառն երբ կհետեւենք փնտռելու, խիստ շատերուն արտերուն նուազութիւնը կը գտնեմք. և այս ի՞նչ պատճառաւ, եթէ ոչ

գետերու ընթացքին վերայ բնաւ ուշադրութիւն դարձուցած չլինելուն պատճառաւ ¹⁾։

Իսպի գլեհ. Արարատայ նահանգումն եղած գետերն, մանաւանդ Վաղարշապատայ սահմանակից գաւառներում՝ եղածներն այժմ գրեթէ ամենքն էլ յայտնի են, թէ նախնեաց պատմութեանց մէջ ինչպէս կանոնաւէին, և այժմ ի՞նչ, Հայ պատմիչաց յիշածներէն մինչև այսօր անորոշ մնացած է միայն Ռազ գետն, զոր կը յիշէ Կորիւն Ս. Մեսրոպայ պատմութեան էմէջ ²⁾։ Վաղարշապատայ սահմաններումն նշանակելով, Այժմու գրագետներէն ոմանք Ռազ գետն կը համարին Աղէքսանդրապոլի մօտէն անցնող Ախուրեանի մէծ օժանդակն որ Արփայ — չայ կանոնաւէի 1828 էն ի վեր, մեզ յայտնի չէ թէ ինչ ապացոյցով կը հաստատեն իրենց ասածն. բայց Կորիւնի գրածին նայելով դժուար կը լինի ապացուցանել թէ այն Ռազ գետն լինի. ըստ որում Կորիւն այնչափ կը մօտեցնէ Վաղարշապատայ, որ միւսին օրումն քաղաքէն ելնելով Ռազ գետի ափումն կը պատահեն Մեսրոպայ և զիրար ողջունելէ ետքն երգերով և օրհնութեամբ կը դառնան ի Վաղարշապատ։ Այս հանգամանքին բնաւ չյարմարեր Աղէքսանդրապոլի գետն ³⁾ ըստ որում շատ հեռի է Վաղարշապետէն, և կարելի չէ որ թագաւորն և եպիսկոպոսն ու աւագանին միւսին օրում Վաղարշապատէն մինչև այնտեղ կարողանան հասնել, և վերադառնալ։ Այլ մեզ աւելի յարմար

1 Այս մասին վերայ շատ երկար հարկաւոր է գրել մինչեւ զարթնու. Հայ-երկրագործաց միտքը, սակայն այժմ մենք բաւական կը համարինք այսչափը մեր ճանապարհորդութենէն բոլորովին չհեռանալու համար, կը յուսանք թէ այսչափ միջանկեալին ներողամտութեամբ կը դիտեն այն ընթերցողներն, որք միայն ճանապարհորդութեան հետաքրքիր են առաւել. ըստ որում մեր ազգին խիստ մեծագոյն հասարակութիւնն աւելի պէտք ունի այս մասին վերայ լսելու եւ կտրուելու, թէպէտ մեր պարբերական թերթերն գրեթէ միշտ դանց արած են գրել եւ սորվելու վասն զի մեր ազգին մէջ աճելով յաւաք գնացող տուներն գրեթէ միշտ սոված կը մնան եւ յետին թշուառութեան հասնելով կսկսին սրկտուել, այս չարեաց առաջքն առնելու համար ոչ մի դիւղի մէջ չեմ հանդիպել մարդու, որ փոքր ի շատէ խելահաս լինի եւ իւր խօսքով կամ գունէ օրինակովն մի ճանապարհ բանայ աղքատներուն ապրելու։ Այս մասին ուրիշ առանձին յօդուածներով եւս կը խօսեմք երկրագործ հասարակութեան հետդհետէ։

2 « Զօթեւանօք անցեալ աջողութեամբ եւ հոգելից ուրախութեամբ եկեալ հասանէր ի Հայաստան աշխարհն, ի կողմանս Արարատեան գաւառին, առ սահմանօք նոր քաղաքին Վաղարշապատայ ի վերցրող ամի Վաղարշապոլ արքային Հայոց մեծաց, . .

« Եւ արդ եկեալ յիշիլին մերձ ի թագաւորական քաղաքն Վաղարշապատ, ազգլինէր թագաւորին եւ սրբոյ եպիսկոպոսին, Որոց առեալ դամեանայն նոխարարադունդ աւադանաւոյն տալիս, ի քաղաքէն ելեալ պատահէին երանելոյն զօրամբ Ռազ գետայն, էւ զցանկալի ողջոյնն միմեանց տուեալ. ուստի եւ բարբառօք ցնծութիւն եւ երգօք հոգեւորօք եւ բարձրագոյն օրհնութեամբք ի քաղաքն դառնային, եւ զաւուրս տօնական ուրախութեամբ անցուցանէին։

3 Թէպէտ Աղէքսանդրապոլի գետն եւս յայտնի չէ, թէ նախնի ժամանակներում ինչ անուն ունէր։

կերելի Միհրիվանայ ձորն *) անուանել Ռաչ գետ, որ Վաղարշապատէն 3—4 ժամու հեռաւորութիւն միայն ունի, և Վաղարշապատայ սահմաններումն եղածներէն միայն այս գետին հին անունն յայտնի չէ. մնացածներն յայտնի են Քասաղ, Մեծամօր, Մօր, Ազատ, Հրաղցան, որք ամենքն էլ Երասխայ օժանդակներն են և Վաղարշապատայ սահմաններումն կը խառնուին:

Հոկտ. 23 ին առաւօտուն կանուխ Խըզըլ — 2ախչախէն ճանապարհ ելնելով կէս օրէն վերջն 3 ժամու հասանք ի Կարս Հայոց առաջնորդարան, ուր հետզհետէ լսեցինք բերդին ռմբակոծութեան ժամանակին քաղաքացւոց կրած տաղնապն, աղքատաց անցուցած վտանգը, քաղաքացւոց մանաւանդ Հայոց գործն ու ապրուստն և ուսումնարանաց վիճակը, Կարսեցւոց գործն ու ապրուստն աւելի ճշդութեամբ ներկայացուցած լինելու համար, այստեղ կընշանակեմք գաւառին ամեն տեսակ բերքերն:

Բերք շիրակայ — Կարուց գաւառին. Բովանդակ Շիրակայ գաւառին պտղաբերութիւնն ու արգաւանդութիւնն արդէն կը գոլուի Հայոց հնադարեան պատմութիւններէն սկսած մինչև մեր օրերն. նոյն գովեստին արժանի է բոլորովին և այժմ Կարուց գաւառի ընդարձակ դաշտավայրն ու զանազան մանր հովիտներ, որք առատօրէն կը պտղաբերեն հետեւեալ բերքերն. Յօրեան, գարի, կտաւահատ, կանեփ, լուբիա, պիպէու (կանաչ) կաղամբ, վարունգ, շողգամ, ստեպղին, ծակնդեղ, բողկ, սոխ, սխտոր և գետնախնձոր:

Այս բերքերն առատութեամբ պտղաբերող հողն ի հարկէ ուրիշ սոցանման շատ բերքեր **) ևս արտադրելու յարմարութիւնն ունի. բայց անկարելի է ճարել Կարուց գաւառումն. և այս ոչ ուրիշ պատճառաւ, այլ միայն տեղացւոց դանդաղութեան պատճառաւ, կամ թէ անշուք գեղացւոց անգիտութեան պատճառաւ: Այս գիւղացիներն առհասարակ այն գծական մարդկանց կարգէն են, որ և ոչ կը խորհին երբէք, թէ ասնէք իրրեկ երկրագործ մարդիկ, կարող են իրենց ամեն տեսակ ուտելիքներն իրենց արտերէն քաղել. և այն աստիճան պաշարեալ են, որ կարծես իրենք միայն գարի և ցորեան մշակելու դատապարտեալ են: Գեղացւոց այս մեղկութիւնն արիւնքութեան փոխարկելու ամենէն առաջին միջոցն որ քաղաքացւոց հետաքրքրութիւնն ու լիութեան ցանկութիւնն պիտի լինի, այն ևս կպակասի այս թշուառներուն. որովհետեւ քաղաքի բնակչաց խիստ մեծազոյն մասն

* * Այս ձորն արդէն նմանութիւն մի ունի Քասաղ գետին. նորա նման խորտիւր քարաժողովրէ անցնելով այսպէս անանուէ կմնայ եւ թալիշէն անցնող ձորակը, զոր Արուստ գետ կանուանեն ոմանք նոյն իսկ թալիշի անունէն աւելնով:

** Սոցա նման շատ բերքերէն զատ այս հողումն յառաջ կգան եւ ամեն պտղատու ծառք, որք կպտղաբերեն առհասարակ բարեխառն գօտիներում. բայց բոլոր գաւառին մէջ չերեւիր եւ ոչ մի ծառ. այնպէս որ այս երկրի տղայքն առաջին անգամ այն ժամանակ պիտի ունենան ծառի դադափարն, երբ Սոանլըի անտառն երթան փայտ բերելու:

կազմող տաճիկներն իրենց հետ Ասորեստանէն բերած շոպլուժեան և ծուլուժեան ամեն հետևանքներն արդէն իսկ արմատացուցած են՝ երկրին մէջ, որոց օրինակին զոհ գնացած է և Հայոց վայելչութիւնն, որ պիտի ունենային, եթէ իրենց հայրենի սովորութիւններն կորուսած չլինէին։

(Կլարո-հակի)։

Կ. Վ. Ս.

ԹԵԽԱԻՈՐ ԶՈՒԿ ՄԻ.

Զուկ մի թուող թեւաւոր

Դըժգոհ իւր բաղդէն

Դարձաւ կասէր իւր ծեր մօր

— « Զգիտեմ ինչ անեմ »

Ոհ թէ արդեօք ինչպէս պէտքէ

Որ ազատվիմ մահուանէ .

Երբոր թուչիմ օղի մէջ,

Վախս է սաստիկ և անվերջ,

Մեր ծովային արծիւներէն,

Նոցա ահեղ մագիլներէն։

Իսկ երբ մըտնեմ ծովին խոր

Հանածկներն ահաւոր

Մահ կսպառնան անդադար,

Մէկ տեղ հանգիստ չեմ գըտնար » .

Ծերուկ մայրը « որդեակ » ասաւ,

Աշխարհում կան փորձանք անբաւ,

Եթէ կամիս լինել հանգիստ,

Ընտրիր ճանապարհ փոքրիկ,

Եւ նորա մէջ առաջ գընա,

Որով կլինիս երջանիկ .

Ոչ օղին մէջ բարձրացիր

Եւ ոչ ծովին խոր մըտիր »

ԱՌԱՔԵԼ ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆ

ՎԱՐՍԿԻՉ ՀԻՒՍՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Վարսկիչ Կարապետ հիւանդ-իւնէնք։

(«Արարատ» № 6.)

Շարունակներ վարակիչ կպռողական հիւանդութիւնների տարածման և ծագման մասնաւորութիւնները պատմել.